



І. О. КОЧЕРГІН

ІСТОРІЯ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ СМОЛЕНЩИНИ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Рецензія на книги: Купченко К.В. Городская реформа в Смоленской губернии во второй половине XIX – начале XX в.: опыт исторического исследования. Монография. – Смоленск: Маджента, 2009. – 136 с.; Купченко К.В., Никитина Н.В. История городского управления на Смоленщине в XVIII – первой половине XIX в. Монография. – Смоленск: Маджента, 2011. – 244 с.

Історична урбаністика (urban history) в останні десятиліття викликає все більше зацікавлення серед дослідників. Вивчаються різні аспекти розвитку міських структур: інститути міського самоврядування, демографія, економіка, культурний простір, інфраструктура, соціалізація різних груп та окремих особистостей, соціальна мобільність міських мешканців, взаємодія міста і села тощо.

В західній історіографії вищевказані структури вже майже півстоліття досліджуються в межах повсякденної, інтелектуальної, соціальної, гендерної та «нової міської історії». В російській та українській історіографіях ці «історії» ще тільки стають частиною історичного дискурсу. Натомість продовжують використовуватися традиційні підходи – біографічний, типологічний та автономно-локальний¹.

Не є виключенням дві монографії, присвячені історії міського самоврядування міст Смоленщини. Перша з них (далі книга перша) «История городского управления на Смоленщине в XVIII – первой половине XIX в.», що надрукована у 2012 р.² є колективною і належить авторству смоленських істориків К.В.Купченко і Н.В.Нікітіної. Автором другої (далі книга друга), що носить назву «Городская реформа в Смоленской губернии во второй половине XIX – начале XX в.: опыт исторического исследования», є К.В.Купченко. Друга книга, хоча й вийшла

друком у 2009 р., є логічним, типологічним і хронологічним продовженням першої.

Монографії можна вважати синтетичною роботою, в якій вперше³ комплексно розглянуто історію міського самоврядування на Смоленщині від початку ХVІІІ – до початку ХХ ст.

За своєю структурою обидві монографії схожі. В першій частині⁴ розглянуті законодавчі зміни, які прямо впливали на формування правової бази в містах. В другій частині⁵ висвітлена практична діяльність органів міського самоврядування міст Смоленської губернії в різних сферах міського будівництва: бюджет, громадський порядок, протипожежна безпека, благоустрій, водопостачання, транспорт, зв'язок, освіта, охорона здоров'я, благодійність та інші.

Огляд законодавчих змін, здійснених російською владою в області міського самоврядування, який представлений в першій частині, спирається на історіографічну традицію та супроводжується аналітичними викладками. Втім, на нашу думку, ця частина є непропорційно великою відносно всього обсягу історичного матеріалу. Особливо це стосується книги першої. Автори основну увагу звертають на ключові документи імперської влади, які на багато років визначали розвиток всіх міст Російської держави. Це реформи в області міського самоврядування 1699 р. 1721 р., 1785 р. та 1870 р., які в історіографії вивчені доволі ґрунтовно.

Тож, докладний аналіз положень цих реформ подекуди виглядає зайвим.

Натомість, не зайвим було б зосередити більшу увагу на нормативних актах, які безпосередньо стосувалися міст Смоленщини. В монографіях вони присутні, але губляться в значному масиві законодавчих документів загальнодержавного характеру.

Відзначимо, що текст, немовби прив'язаний до вказаних вище ключових дат. Складається враження, що місто Смоленськ та інші міста Смоленського краю отримували імпульси до свого розвитку не з середини, а ззовні, так би мовити, «живилися» ініціативами російського уряду⁶. Відповідно початок та кінець етапів розвитку міста співпадають з черговими реформами російського уряду в сфері міського самоврядування. До певної міри, таке наше враження підтверджується висновками, які зробили російські дослідниці Н.А.Іванова та В.П.Желтова щодо вирішальної ролі російської держави у формування міських станів⁷.

Більшою оригінальністю і новизною вирізняється друга частина монографій. Не зважаючи на значний обсяг матеріалу⁸ та тривалий відрізок часу, який досліджується, авторам вдалося виокремити загальні тенденції та напрямки в розвитку самоврядування міст Смоленщини.

Основна увага звернута на еволюцію органів міського управління в сфері підтримки громадського порядку, благоустрою та перетворення в культурній сфері, вплив міської влади на розвиток освіти, охорони здоров'я, протипожежної безпеки та інфраструктури (водогін, транспорт, зв'язок тощо).

Загалом накреслена широка картина, хоча й до певної міри схематична, міського життя губернського та повітових центрів Смоленського краю протягом більше ніж двох століть. Схематичність монографій вбачаємо у самому принципі подачі матеріалу, який нагадує біографічну довідку, з наведенням великої кількості дат, імен, цифр, які подекуди оживляються описом певних важливих і не

дуже подій в житті міст, як наприклад, окупація міста Смоленська французькою армією під командуванням Наполеона І у 1812 р.

Серед великого масиву інформації події 1812-1816 рр. займають в першій книзі особливе місце. Автори дозволили собі відійти від звичного способу подачі матеріалу, який можна назвати біографічним або літописним, і представили читачу епізод з повсякденного життя Смоленська⁹. Тут і біженці, і представники окупаційної адміністрації (А. де Віллебланш, Коленкур та інші), і колаборанти (В.М.Ярославцев, Н.Г.Єфремов), і післяокупаційна відбудова міського господарства. Автори дали зрозуміти, що 1812 р. в історії Смоленська зіграв виняткову роль. Вплив тогорічних подій на розвиток міст Смоленщини в подачі К.Купченко і Н.Нікітіної виглядає не менш важливим ніж будь-яка міська реформа, яких Смоленськ «пережив» чотири.

Загалом Смоленськ в монографіях інформаційно представлений значно краще, ніж будь-яке інше місто Смоленщини. Тут є певна логіка і закономірність, оскільки в багатьох повітових містах тривалий час були відсутні деякі з напрямків міського господарства, такі як протипожежна служба, бібліотечна і видавнича справа та інше.

Зважаючи на місце Смоленська серед інших міст краю, можна було б очікувати від авторів фактів, які б свідчили про вплив губернського центра на повітові міста. В монографіях є кількісні порівняння по різних напрямках розвитку міського господарства, але відповіді на питання, чи відбувалась соціокультурна експансія Смоленська на повітові міста відсутні. Втім, її (експансії) могло й не бути, зважаючи на майже всеохоплюючий вплив на розвиток міст центральних органів влади.

В першій книзі майже не помітні особливості прикордонного міста, яким Смоленськ був до кінця XVIII ст. Хоча автори звернули увагу на те, що у кінці XVII – початку XVIII ст. в місті відчувалися польський вплив та устрій, зберігалися залишки магдебурзького права, яке поєднувалося з московським,



залишилось незрозумілим, яким чином вони впливали на життя міської громади¹⁰.

Хронологічні межі досліджуваного у монографіях періоду збігаються з часом трансформації міста. Місто міняло свою специфіку і набувало ознак модерності, що проявлялося у соціальних, демографічних змінах, змінах способу життя та психології населення. Місто виступало динамічним чинником модернізації суспільства, яка тривала протягом другої половини XIX ст.

Однак міста Смоленськ, Вязьма, Гжатськ, Дорогобуж, Єльна, Рославль та інші, які представлені в книзі, не сприймаються як специфічний соціокультурний феномен, а виглядають типовими для російської провінції міськими соціумами, де протягом двох століть майже не міняється спосіб життя, психологія, соціальна та демографічна структура суспільства. В другій книзі, наприклад, присутня лише констатація фактів, такі як поява у 1901 р. електричного трамваю у Смоленську, телефонного зв'язку у Смоленську (межа XIX-XX ст.) та Дорогобужі (1911 р.), електричного освітлення у Смоленську на початку XX ст. тощо.

Попри певну недомовленість стосовно окремих сюжетів, що частково обумовлено задачами і метою, які перед собою ставили автори, обидві книги справляють позитивне враження. Величезний масив інформації, вміщений в монографіях, дозволяють у читача сформулювати загальне уявлення про розвиток міського самоврядування на Смоленщині¹¹.

виклад історичних подій в цих книгах обривається XIX ст. До того ж факти подані тут треба перевіряти і сприймати критично. В радянський час була опублікована монографія Д.П.Маковського та В.С.Орлова (див.: Маковский Д.П., Орлов В.С. Смоленск: с древнейших времен до XX века. – Смоленск: Смолгиз, тип. им. Смирнова, 1948.). Всі три книги на даний час можуть виступати радше історіографічним джерелом, аніж достовірним історико-науковим дослідженням.

4 Змістовно, це «Частина I» в першій книзі та «Глава 1» в другій книзі.

5 «Частина II» в першій книзі, «Глави 2 і 3» в другій книзі.

6 Не прямим підтвердження цього враження є висновок до підрозділу 2.3.1. книги другої «Діяльність органів самоврядування Смоленської губернії в області благоустрою міст». Розповідаючи про брукування вулиць в містах Смоленщини, К.В.Купченко відзначає, що «міські управи Смоленщини проявили ініціативу і турботу про благоустрій, випереджаючи в цьому питанні діяльність органів державної влади». Див.: (Купченко К.В. Городская реформа в Смоленской губернии во второй половине XIX – начале XX в.: опыт исторического исследования. Монография. – Смоленск: Маджента, 2009. – С.75). Отже, до цього моменту ініціативу була на боці урядових установ.

7 Иванова Н.А. Сословное общество Российской империи (XVIII – начало XX века) / Н.А.Иванова, В.П.Желтова; Ин-т рос. истории. – М.: Новый хронограф, 2010. – 752 с. С.328

8 В роботі використані архівні фонди Державного архіву Смоленської області, Російського державного історичного архіву, Російського державного архіву давніх актів, а також широкий масив опублікованих джерел.

9 Ця сторінка в історії Смоленська подана в главі 1.3. книги першої, яка має назву «Міське управління на рубежі XVIII – початку XIX ст.». Див. (Купченко К.В., Никитина Н.В. История городского управления на Смоленщине в XVIII – первой половине XIX в. Монография. – Смоленск: Маджента, 2011. – С.70-77).

10 Купченко К.В., Никитина Н.В. История городского управления на Смоленщине в XVIII – первой половине XIX в. Монография. – Смоленск: Маджента, 2011. – С.26.

11 В книзі першій автори зазначили, що період розвитку міст після реформи 1870 р. потребує додаткового всебічного і глибокого дослідження. Див.: (Купченко К.В., Никитина Н.В. История городского управления на Смоленщине в XVIII – первой половине XIX в. Монография. – Смоленск: Маджента, 2011. – С.96). В цьому не має сумнівів, оскільки історія будь-якого міста не може бути вичерпаною остаточно. Однак, в даному разі автори проявили зайву скромність, оскільки міська реформа 1870 р. та її вплив на міське самоврядування Смоленщини більшою чи меншою мірою вже досліджені К.В.Купченко в книзі другій.

1 Репина Л.П. Город, общество, цивилизация: историческая урбанистика в поисках синтеза // Город как социокультурное явление исторического процесса. – М.: Наука, 1995. – С.32-38. С.32.

2 В бібліографічному описі зазначено, що монографія видана у 2011 р. Проте, як зазначено в кінцевому титульному аркуші, книга підписана до друку 14.03.2012р.

3 Історія Смоленська вже не раз ставала об'єктом дослідження. У 1848 р. вийшла книга П.Є.Нікітіна. Див.: (Никитин П.Е. История города Смоленска. – М.: Типография С. Селивановского, 1848. [4], VI, 316, LXVI, XII, [4] с.), у 1903 р. – спільна робота Н.А.Мурзакевича та І.І.Орловського. Див.: (Мурзакевич Н.А., Орловский И.И. История города Смоленска. – Смоленск. Типография П.А.Силина, 1903. – 250 с.). Щоправда,

